

Handschriften uit Harderwijk

Tweehonderd jaar collectie
Gelderse Academie in de
Athenaeumbibliotheek
Deventer

Hand scri

Deze uitgave is mede mogelijk gemaakt door:
Stichting Wesselings-Van Breemen
Vereniging van Vrienden van de Stads- of
Athenaeumbibliotheek

Uitgave van de Stads- of Athenaeumbibliotheek,
Deventer
www.athenaeumbibliotheek.nl

Auteurs: Bram Boers en Suzan Folkerts
Eindredactie: Susanne de Jong
Vormgeving: Peter Bos, Houdbaar
Fotografie: Henk Koopman, Historisch Centrum
Overijssel en Viorica Cernica, Houdbaar
Druk: NPN drukkers

© 2020 Stads- of Athenaeumbibliotheek
(de Bibliotheek Deventer), Bram Boers en
Suzan Folkerts
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave
mag worden veeleelvoudigd, opgeslagen in een
geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar
gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij
elektronisch, mechanisch, door fotokopieën,
opnamen of enige andere manier, zonder
voorafgaande schriftelijke toestemming van de
uitgever.

ISBN 978-90-825086-3-5

Bram Boers
Suzan Folkerts

- + Handschriften
uit Harderwijk
- + Tweehonderd jaar collectie Gelderse Academie
in de Athenaeumbibliotheek Deventer
2. Gellertlandt.
3. Stad en Landrecht der Graafschap (Nidlenborg. Nymegen
1746. l. p.
4. Jo. Gottlieb Heineccii Opera omnia edita cura Felici Jo.
Christi. Gottl. Heineccii Tomis IX. Genov. 1771. l. g.
Lip. Gentilis Opera omnia, 8 Tom. Nidp. 1763.
1. J. Vermaalen Observations ad octo prores
Criminales ordinationis Norvicomagensis
Actualot. Ulhagedi. 1700 (Bonum auctory)
Landrecht van Nymegen. Nym. 1765 l. g.
J. H. Boechmeri Jus Ecclesiasticum, professorium
et Jus Parochiale. Hal. 1717. 3 Tom. (Bonum
U. E. Hagomanni Jus Ab. Dact. et Prof. Ord.)
Fh
4. Panzeroli de claris legum interpretibus, libri IV. cura
J. G. Hoffmanni. Lips. 1721. l. b.
L. Strypkii usus modernus Pandectarum IV. Voll. Halae May.
Feb. 1723. l. b.
— Tractatus de cautelis juramentorum edit 3.
ibid. 1719. l. b.
— de cautelis contractuum. Wittenb. 1717. l. b.
— Testamentorum, id. 3. ibid. 1716. l. b.
— Actionibus forensibus. ibid. 1725. l. b.
— Introductio ad Praxin forenses. ibid. 1726. l. b.
— de jure Sensuum. Franco. ad Madr. 1726. l. b.
— Tractatus de successione ab intestato. edit 4.
Francof. 1706. l. b.
— Dissertationes Juridicae Francofurtenses, Vol. VI.
Francof. 1692 — 1723. l. b.
— Francof. 1718. & 1720. l. b. Hallenses, 2 Voll. Lips
W. A. Lauterbach Collegium theoreticum & Practicum, 3 partes
cum Indice A Voll. Tubing. 1711. l. b.

Inleiding

*Docti prodite libelli, a sera
digni posteritate legi*

'Kom tevoorschijn, geleerde
boeken, waard om door een
ver nageslacht gelezen te
worden'

(ontleend aan een gedicht van G. Clermont
op de dood van Gisbert Cuper)

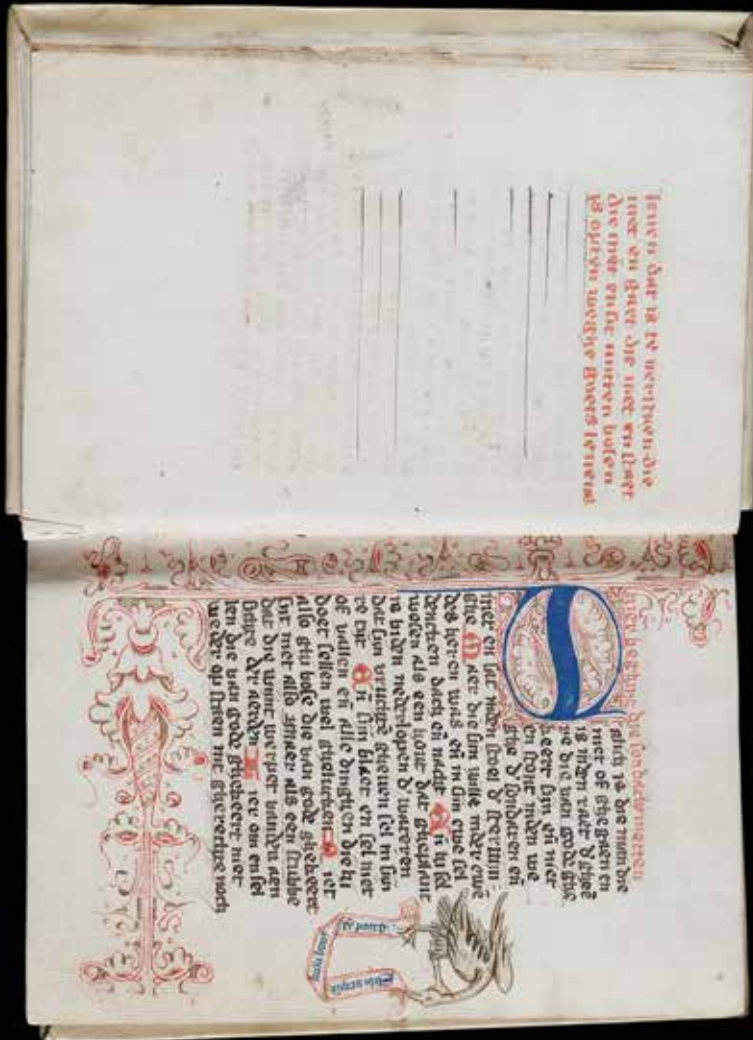

Cicero's *Rhetorica ad Herennium*.

Signatuur: 101 F 22 KL

Middelnederlands Psalter.

Signatuur: 101 F 1 KL

De Gelderse Academie

De Gelderse Academie is onder een breed publiek vooral bekend van het kindertelevisieprogramma 'Het Klokhuis', waarin Aart Staartjes figureerde als professor Fetze Alsvanouds van de universiteit van Harderwijk. Dat die universiteit daadwerkelijk heeft bestaan, weten minder mensen. De universiteit, die in het Latijn officieel de Academia Gelro-Zutphanica heette, heeft gefunctioneerd van 1648 tot 1811. Ze kwam voort uit het Veluws Athenaeum Illustre. Dat Athenaeum was net als het Deventer Athenaeum Illustre een hogeschool waar academisch onderwijs werd gegeven. Na haar opschaling tot universiteit had de Gelderse Academie vier faculteiten – de artes ('vrije kunsten', zoals welsprekendheid), theologie, rechtsgeleerdheid en geneeskunde – en, wat een universiteit van een illustre school onderscheidde, het recht om de doctorstitel te verlenen. Aanvankelijk trokken de artes en theologie de meeste studenten, terwijl later, in de achttiende eeuw, vooral rechten en geneeskunde in trek waren.

In tegenstelling tot de universiteiten van Leiden, Utrecht en Groningen, die honderden studenten telden, had de Gelderse Academie nooit meer dan tientallen studenten. De oorzaak hiervan was dat de beoogde studentenpopulatie uit de eigen provincie Gelre voor een groot deel wegbleef. Gelderse families stuurden hun zonen uit gewoonte naar een van de andere, eerder opgerichte, universiteiten, die bovendien een gevestigde reputatie hadden. Over Harderwijk werd gezegd dat men wel erg gemakkelijk een promotiebul kon behalen ('kopen'). Dit aloude verhaal is een mythe: net als elders diende de promotiebul niet zozeer als een bewijs van behaalde academische kennis, maar als bekrachtiging van een bereikte maatschappelijke status en vaak ook als het startpunt

Harderwijk, voormalige
Academiegebouwen.
Streekarchivariaat
Noordwest Veluwe, ID 5900
(Prentbriefkaarten), inv. nr. 835

van de 'grand tour', een rondreis door Europa die veelal deel uitmaakte van de opvoeding of opleiding. De promotie had nergens de inhoud en status die ze nu heeft. Hoewel de universiteit enkele beroemde hoogleraren en gepromoveerden voortbracht, zoals Herman Boerhaave en Carolus Linnaeus – die al na vijf dagen in Harderwijk promoveerde –, wist de universiteit hen niet vast te houden. De meeste hoogleraren stroomden na enkele jaren door naar andere, meer prestigieuze universiteiten. Hoe gewilder een hoogleraar, hoe hoger diens salaris, en dat was voor Harderwijk vaak te hoog.

Het geringe studentenaantal bracht te weinig op om de docenten, de gebouwen en het overige personeel te bekostigen. De Gelderse Academie wist uiteindelijk niet te overleven. In 1811 werd de universiteit door Lodewijk Napoleon opgeheven. Koning Willem I probeerde de universiteit in 1815 nieuw leven in te blazen als Rijksatheneum, een hogeschool bekostigd door het Rijk, maar het succes bleef uit. De school bestond slechts drie jaar, waarna in 1818 definitief het doek viel.

De boekenvrucht

Toen het Rijksatheneum in Harderwijk voorgoed werd gesloten, stonden de hoogleraren van het Deventer Athenaeum Illustre vooraan om te pleiten voor de overdracht van de boeken aan de Athenaeumbibliotheek. Koning Willem I bracht een bezoek aan Deventer en tekende in juni 1818 het besluit tot de overheveling van de collectie. Een jaar later, in september 1819, stelde de Minister van Onderwijs de lijst vast van boeken die voor Deventer waren bestemd. Aanvankelijk bleven geneeskundige werken achter in Harderwijk ten behoeve van een nieuwe medische opleiding. Die kwam echter niet van de grond en deze boeken zouden in 1840 alsnog naar Deventer gaan. Boeken over de geschiedenis van Gelre alsook een set

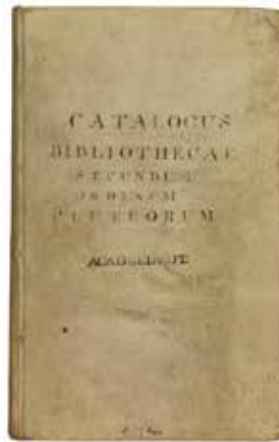
van het *Tooneel des Aerdrijcks ofte nieuwe atlas*, uitgegeven door Willem en Joan Blaeu, verhuisden naar de Stadsbibliotheek van Arnhem. In 1820 was het zover: ongeveer 90% van de Harderwijkse boeken verhuisde naar Deventer.

Met de komst van de nieuwe boeken verdrievoudigde de collectie van de Athenaeumbibliotheek. Haar toenmalige behuizing, de kapel van het Heer Florenshuis, was te klein, te oud en te vochtig om de nieuwe aanwinsten op te slaan. Er werd een nieuwe bibliotheek ingericht in het Stadhuis aan het Grote Kerkhof. Daar ging de collectie van de Gelderse Academie op in de collectie van de Athenaeumbibliotheek.

De catalogus van Scheidius

Bij de boekenvracht uit Harderwijk zaten twee achttiende-eeuwse handgeschreven catalogi van de bibliotheek van de Gelderse Academie. De laatste was vervaardigd door Everardus Scheidius, die van 1766 tot 1793 bibliotheecaris was. Het is een zogenaamde standcatalogus: Scheidius beschreef per plank welke boeken in de bibliotheek stonden. De indeling van deze catalogus is als volgt: *Libri theologici; Commentarii, acta, academiae; Libri mathematici, philosophici, historiae naturalis; Libri medici, chirurgici, botanici; Statuta, mandata principum, diplomata; Libri juridici, corpora legum; Libri geographici, historici, itineraria; Thesauri antiquitatis, grammatici, scriptores classici; Lexicographi, oratores principes, etymologi; Miscellanei*. Samen bevatten deze categorieën 1239 titels. Daarna volgt een lijst met de titel *In Arca Manuscriptorum, Codicum, et Librorum, quibus eruditorum hominum notae Mss. adjectae fuerunt*. In deze lijst gaf Scheidius

De catalogus van Everardus Scheidius van de bibliotheek van de Gelderse Academie, 1792. Signatuur: 95 B 13 KL

De Stads- of Athenaeumbibliotheek in het Stadhuis aan het Grote Kerkhof 4, tussen 1900 en 1930. HCO-SAD, ID 1522 (Fotografen J.W. Jansen sr. en jr.), inv. nr. 610

een overzicht van de kast met handschriften en gedrukte werken met handgeschreven notities van belangrijke geleerden. Die waren dus apart van de andere boeken in de bibliotheek bij elkaar geplaatst en ook afzonderlijk gecatalogiseerd. De kast bevatte vijf planken met in totaal 94 titels. Tot slot gaf Scheidius een opsomming van de handschriften uit de collectie van schout-bij-nacht Jacob Pieter van Braam, die verderop aan de orde komt.

In de catalogus van Scheidius is met symbolen in de marge aangegeven welke werken naar Arnhem gingen, welke (voorlopig) in Harderwijk bleven en welke naar Deventer verhuisden. Overigens is één boek per abuis in Arnhem beland: een twaalfde-eeuws handschrift met Cicero's *De natura deorum*. De collectie middeleeuwse handschriften was een prachtige aanvulling op de handschriftencollectie van de Athenaeumbibliotheek, die voornamelijk bestond uit laatmiddeleeuwse geschriften uit de Deventer kloosters en huizen van de moderne devoten. In de Harderwijkse collectie bevonden zich juist twaalfde-eeuwse handschriften met werken van klassieke auteurs. Ook het bestand van gedrukte boeken was een waardevolle toevoeging aan de collectie: waar de Athenaeumbibliotheek vanaf het eind van de zeventiende eeuw tot het begin van de negentiende eeuw nauwelijks nog wetenschappelijke werken aanschafte en een leemte in de collectie vertoonde, bevatte de Harderwijkse collectie wél geleerde werken uit die periode. Vooral op het gebied van de geneeskunde en wiskunde ontbrak veel in Deventer, bijvoorbeeld het werk van René Descartes. De nieuwe aanwinsten werden snel geordend en gecatalogiseerd: al in 1821 verscheen een gedrukte catalogus met boeken uit Harderwijk. Deze catalogus is alfabetisch geordend op auteursnaam en verwijst telkens naar de betreffende pagina in de handgeschreven catalogus van Scheidius. De 94 titels uit de speciale handschriftenkast werden om onbekende redenen niet in deze catalogus opgenomen.

Handschriften uit Harderwijk

Nadat de collectie van de Gelderse Academie in 1820 was samengevoegd met de collectie van de Athenaeumbibliotheek, was ze fysiek niet langer zichtbaar als eenheid. De Harderwijkse boeken zijn afzonderlijk nog wel te herkennen aan grote stempels met de afkorting 'Acad. Gel-Zut.'. Alleen door zorgvuldig speurwerk in oude en nieuwe catalogi is het mogelijk om de bibliotheekcollectie van Harderwijk opnieuw bijeen te brengen. Voor een deel van de collectie, namelijk voor de handschriften, hebben we dat ter gelegenheid van het tweehonderdjarig jubileum gedaan. Het uitgangspunt was Scheidius' lijst van de kast met handschriften en gedrukte werken met handgeschreven notities van geleerden (als we hier na over de 'handschriften' spreken, bedoelen we alle boeken in deze kast). Deze lijst van 94 titels vormt een overzichtelijk corpus en maakte het mogelijk om één kast uit de bibliotheek te reconstrueren. Ook hebben we de daaropvolgende lijst van oosterse handschriften van Van Braam meegenomen in ons onderzoek. We hebben van alle handschriften getracht de huidige locatie (signatuur) in de collectie van de Athenaeumbibliotheek te achterhalen door de titels uit Scheidius' lijst op te zoeken in de huidige catalogus. Vervolgens hebben we de boeken bestudeerd en de kenmerken en aantekeningen genoteerd. Daarbij hebben we ons in het bijzonder gericht op de provenance, de herkomstgeschiedenis en eerdere eigenaren van de boeken. De aanwezigheid van het stempel 'Acad. Gel-Zut.' bevestigde al snel de Harderwijkse herkomst. Maar door wiens handen gingen ze vóór ze in de bibliotheek van de Gelderse Academie belandden?

Het Brievenboek van Erasmus.
Signatuur: 101 G 6 KL

Vermiste boeken

Zeven werken op de lijst van handschriften zijn niet teruggevonden in de Athenaeumbibliotheek. Daarvan is er één naar Arnhem overgebracht (het hierboven genoemde Cicero-handschrift), was er een werk van Tertullianus in Harderwijk al zoek en zijn er vier later, misschien tijdens de verhuizing, vermist geraakt. Het gaat om een handschrift met Borrichius' *De diversitate linguarum*, een editie van Plautus met aantekeningen van Petrus Burmannus Secundus, een werk van Livius dat volgens de catalogus is gedrukt door J. Clericus in Amsterdam in 1710 en aantekeningen bevat van A. Drakenburg, en een werk van Procopius. Een handschrift met hymnen van Cornelius Wijnhuisius (signatuur 10 O 10 KL) is zelfs pas in de twintigste eeuw zoekgeraakt. Naast deze zeven werken die we niet hebben teruggevonden, staat in de lijst ook nog een titel (een druk uit 1778 van resoluties van de Unie van Utrecht) die weliswaar in de Athenaeumbibliotheek aanwezig is, maar waarvan de gevonden exemplaren niet uit Harderwijk afkomstig lijken te zijn.

Boeken van Petrus Burmannus Secundus

In Scheidius' lijst met handschriften vinden we vele werken met notities van de classicus Petrus Burmannus Secundus (1713-1778). Daar is een verklaring voor. In 1779 werd de bibliotheek in Harderwijk verblijd met een schenking van duizend gulden, nu ongeveer 25.000 euro, door de burgemeester van Middelburg, Daniël Tulleken. Deze Tulleken stamde uit een voornaam Gelders geslacht en was geïnteresseerd in de klassieke oudheid. Scheidius besteedde het geld op twee boekenveilingen in Leiden, waaronder de veiling van de boeken van Burmannus. Op 13 september 1779 schafte hij eerst een aantal theologische boeken aan op de veiling van D. van Alphen. Hier-

na hield hij nog 772 gulden over om te besteden op de veiling van de bibliotheek van Burmannus. Deze was ingedeeld in wetenschapsgebieden en vervolgens in boekformaten (folio, quarto, octavo). Op vrijdag 8 en zaterdag 9 oktober werden de *Auctores Gr. et Lat. etc. cum collat. et annot. msstis* geveild (uitgaven van Griekse en Latijnse schrijvers met in de marge genoteerde varianten uit andere handschriften en aantekeningen van geleerden). Van deze afdeling kocht Scheidius tientallen boeken voor de bibliotheek van de Gelderse Academie, die hij later noteerde in zijn catalogus. De verantwoording die Scheidius na afloop van de veilingen voor Tulleken schreef, is bewaard gebleven (signatuur 101 A 30 KL), waardoor we precies weten welke boeken Scheidius tegen welke prijs heeft gekocht.

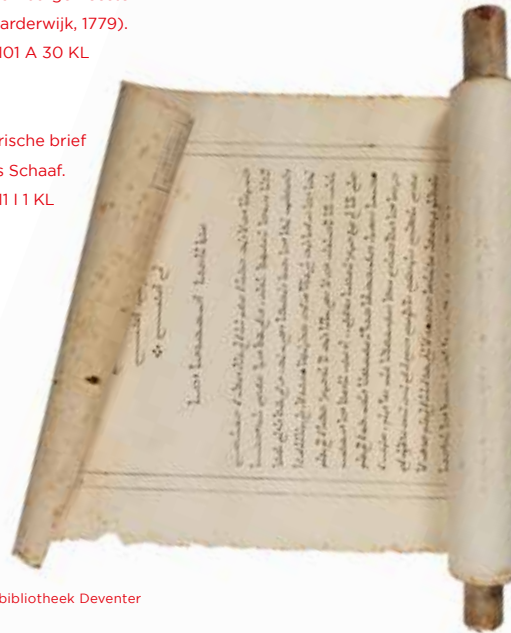

Verantwoording van bibliothecaris Scheidius aan burgemeester Tulleken (Harderwijk, 1779).
Signatuur: 101 A 30 KL

Oosterse handschriften

De collectie handschriften van de Gelderse Academie bevatte behalve geleerde werken in het Latijn en Grieks ook enkele boeken in oosterse talen, zoals het Hebreeuws, Arabisch en Perzisch. Deze werken kwamen via geleerden in de bibliotheek terecht, zoals een Arabisch gebedenboekje dat verderop wordt beschreven. De collectie bevat onder meer een Syrische brief in de vorm van een rol (signatuur 11 I 1 KL). Deze brief is geschreven door Carolus Schaaf (1646-1729), hoogleraar Oosterse talen aan de universiteit van Leiden, aan bisschop Thomas van de Syro-Malabar-Katholieke Kerk in India. Zij voerden een decennialange correspondentie. De meeste brieven van Schaaf zijn in de universiteitsbibliotheken van Leiden en Amsterdam terechtgekomen, maar een ervan bevindt zich nu in Deventer en komt uit het eigen bezit van Scheidius. De Harderwijkse bibliothecaris was tevens oriënta-

Rol met Syrische brief van Carolus Schaaf.
Signatuur: 11 I 1 KL

list en kenner van diverse oosterse talen. Hij schonk de Syrische brief en enkele andere oosterse boeken uit zijn eigen bezit aan de bibliotheek van de Gelderse Academie, zoals een Arabisch-Perzische woordenlijst en een handschrift met Perzische liederen. Hij kon dus ook wel uit de voeten met de collectie boeken uit Indië die via Jacob Pieter van Braam in de Harderwijkse bibliotheekcollectie terecht kwam, en die hij in een aparte lijst catalogiseerde.

Roofgoed

Jacob Pieter van Braam (1737-1803) was VOC-commandant en vlootvoogd van het eskader dat in 1784 de stad Malakka bevrijdde van de troepen van het nabijgelegen Riau, vervolgens het Maleise Selangor innam en Riau veroverde. Terug in Nederland werd hij in 1788 benoemd tot schout-bij-nacht. Hij had een huis in Harderwijk en zal na terugkeer contact hebben gezocht met Scheidius om een aantal boeken te laten zien (en later ook te schenken) die bij de inname van Selangor waren buitgemaakt. In de catalogus van Scheidius lezen we dat de handschriften uit collectie van Van Braam waren gevonden 'in het huis van zekeren Mahommedaanschen Hoofd priester die het zelve, tot het laatste moment in perzoon verdedigde, en bij zijnen vlucht in brand trachtte te steken, dog daar in verhinderd werd'. Daarnaast spreekt Van Braam in een brief, die nu in het Nationaal Archief wordt bewaard, van een groot pak Maleise geschriften en boeken die uit een Atjehs vaartuig zijn gelicht. Het is goed mogelijk dat Van Braams collectie van tweeërlei herkomst is, aangezien een deel van de geschriften (water)schade heeft opgelopen en een ander deel onbeschadigd is en afkomstig zal zijn uit de bibliotheek van een islamitische geleerde. Hoewel de collectie van Van Braam als koloniale oorlogsbuit kan worden bestempeld, speelt ze geen prominente rol in de discussie over roofgoed en teruggave. Dat komt

doordat ze vrij 'simpele' en algemene religieuze en geleerde geschriften bevat. Andere soorten kunstwerken en objecten in Nederlandse collecties, zoals krissen, vlaggen en menselijke resten staan veel centraler in de discussie over identiteit en roofgoed. De werken in de collectie van Van Braam zijn daarnaast nauwelijks bekend buiten een kleine kring van wetenschappers, omdat ze niet zijn gecatalogiseerd en daardoor niet zichtbaar zijn. Daar wil dit boekje enige verandering in brengen.

Verzamelhandschrift met Arabische teksten met Maleise en Javaanse vertalingen in leren band met overslag. Signatuur: 10 O 6 KL

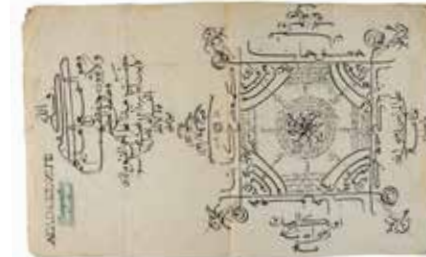
Boeken en fragmenten

De boeken in de collectie van Van Braam zijn geschreven in het Arabisch, het Maleis, het Boeginees en het Makassaars. Voor de duidelijkheid: het Maleis werd evenals het Arabisch opgetekend in het Arabische schrift. Het Boeginees en Makassaars delen een eigen, afzonderlijk schrift. Sommige boeken bevatten Arabische teksten met interlineaire Maleise vertalingen. De meeste teksten zijn religieus van aard, maar we komen ook een Arabisch verzamelhandschrift tegen met onder meer een 'Help uzelf op reis met Arabisch' met Javaanse vertaling (signatuur 10 O 6 KL). Bijna alle boeken uit de collectie van Van Braam hebben dezelfde met mosterdkleurig sierpapier overtrokken kartonnen banden, die zijn verstevigd met perkamenten hoeken en rug met daarop de Arabische titel. Mogelijk heeft Van Braam deze banden bij terugkeer in Europa laten aanbrengen. De meeste boeken zijn geschreven op Europees geïmporteerd papier, maar er zijn ook geschriften op Chinees papier in de collectie te vinden. Chinees papier is lichtbruin en gemaakt van bamboe of rijststro. Het vertoont 'krassen', die veroorzaakt zijn door de borstels waarmee het papier in het productieproces vlak werd geveegd.

Arabisch gebedenboekje. Signatuur: 10 O 7 KL

In de buit van Van Braam bevonden zich ook talrijke losse Arabische en Maleise fragmenten, evenals enkele fragmenten in een voor Scheidius onbekend schrift. Die werden door Scheidius meegegeven aan bevriende wetenschappers om ze in Parijs en Londen aan collega's te laten zien. De hoogleraar Johann Friedrich Blumenbach uit Göttingen had in Londen succes: de fragmenten werden door de geleerde William Marsden herkend als Boeginees, de belangrijkste taal van het eiland Celebes (tegenwoordig Sulawesi). Door de bibliothecarissen in Deventer werden alle fragmenten gebundeld en ondergebracht in een map met signatuur 10 O 8 KL. Het was vermoedelijk de Leidse conservator Michael Jan de Goeje, samensteller van een catalogus van oosterse handschriften in verscheidene Nederlandse bibliotheken in 1873, die de fragmenten tijdens zijn onderzoek in Deventer voorzag van een nummering. De latere Leidse conservator Petrus Voorhoeve heeft alle Arabische en Maleise handschriften en fragmenten uit het huidige Indonesië en Maleisië kort beschreven. Uit Voorhoeves aantekeningen blijkt dat de fragmenten onder andere een 'zorgvuldig getekende djimat [talismán] met eigenaardige figuur', een 'Maleise brief uit Palembang', een 'Schuldbekentenis gedateerd 1195 [=1780]' en een 'Maleise wichel tabel voor huizenbouw' bevatten. Voorhoeves beschrijvingen bevinden zich, voor zover ze niet ook zijn opgenomen in zijn *Handlist of Arabic manuscripts*, als een onuitgegeven pakket stencils in de Athenaeumbibliotheek. Daar ligt het klaar voor verder onderzoek naar en catalogisering van de oosterse handschriften.

Fragment 5 (een djimat, talisman) uit de collectie van Van Braam. Signatuur: 10 O 8 KL (nr. 5)

Beschrijvingen van boeken

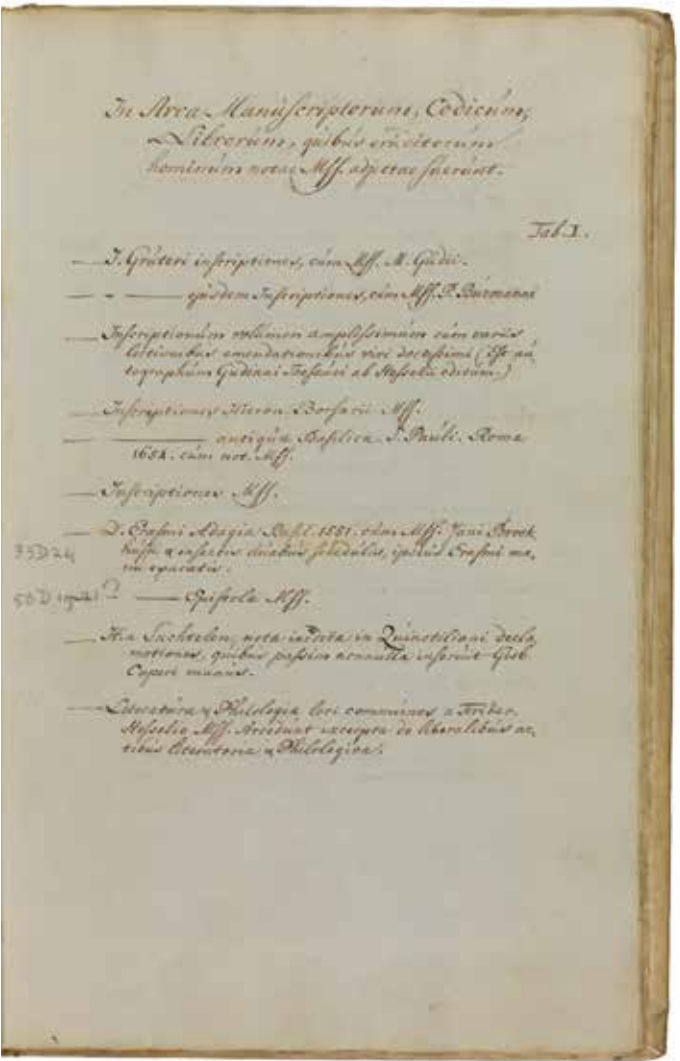

Bibliotheca Burmanniana, sive Catalogus librorum, instructissimae Bibliothecae viri celeberrimi Petri Burmanni Secundi (Leiden: S. en J. Luchtmans, 1779).

Gedrukt boek (fragment), Latijn
Signatuur: [In:] 100 E 2 KL

Petrus Burmannus Secundus (1713-1778) was een neef van de eerste Petrus Burmannus, hoogleraar in Utrecht en Leiden. Zelf was hij hoogleraar in Franeker en Amsterdam. Zijn belangrijkste werk is de *Anthologia Latina*, een verzameling van Latijnse gedichten die in handschriften of als ingebeteelde inscripties bewaard zijn gebleven. Zijn leven kenmerkt zich door een voortdurend conflict tussen enerzijds een nostalgische classicus en anderzijds een geëngageerde moderne achtttiende-eeuwer. Hij be-moeide zich als gevierd redenaar in-tensief met de politiek van zijn tijd en koos duidelijk voor de patriotten. Na zijn dood werd zijn rijke bibliotheek in Leiden geveild. De Harderwijker bibliothecaris Everardus Scheidius heeft een exemplaar van deze cata-logus gehad, maar hij gooide die na de veiling weg. Enkele folia gebruikte hij als bladwijzer bij het catalogiseren van de boeken die hij op de veiling gekocht had. Een daarvan ligt in het tweede deel van de *Thesaurus* van Basilius Faber. Scheidius kon voor weinig geld unieke aanwinsten voor de bibliotheek van de Gelderse Academie op deze veiling kopen. Zo kostte het Brievenboek van Erasmus, een van de topstukken van de Athe-naeumbibliotheek (signatuur 101 G 6 KL), hem slechts vier gulden.

Bibliotheca Burmanniana, sive Catalogus librorum, instructissimae Bibliothecae
viri celeberrimi Petri Burmanni Secundi

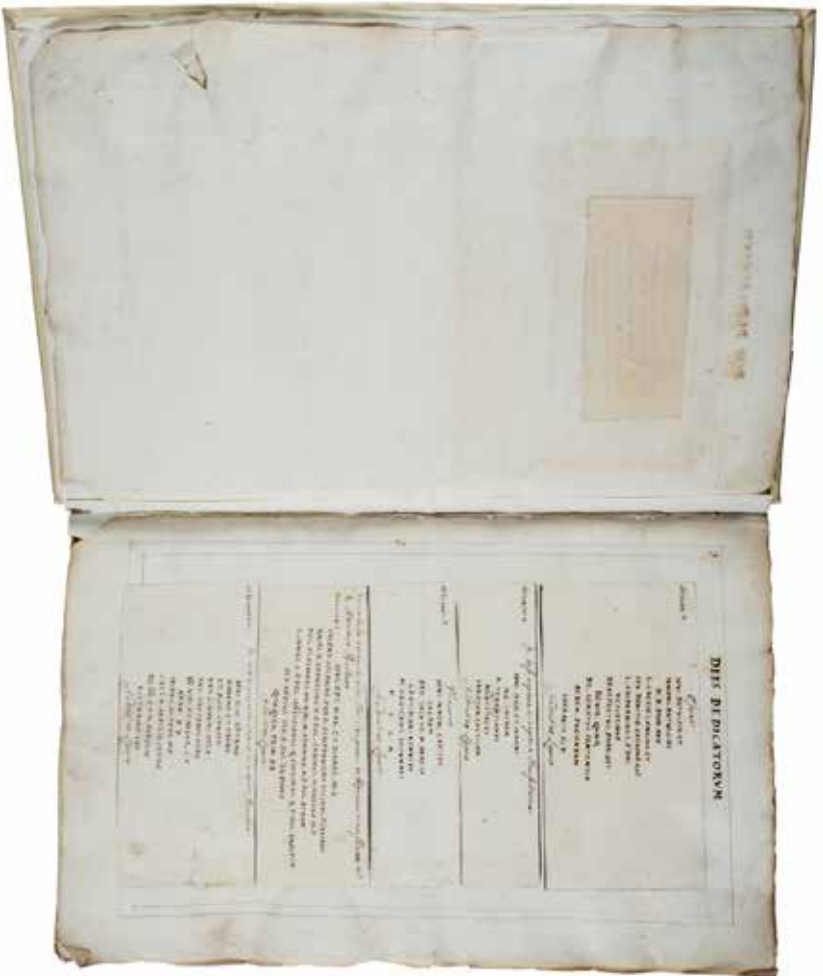

**Everardus Scheidius,
Catalogus
bibliothecae
secundum ordinem
pluteorum
(Harderwijk, 1792)**

Handschrift op papier, Latijn
Signatuur: 95 B 13 KL

In 1792 maakte de Everardus Scheidius, hoogleraar Oosterse talen en tevens bibliothecaris van de Gelderse Academie, een standaardcatalogus van het bezit van de bibliotheek. Achterin nam hij de handschriften en gedrukte boeken met aantekeningen van geleerden op. Uit deze lijst blijkt dat aan het eind van de achttiende eeuw deze boeken in een aparte kast stonden. De kast telde vijf planken. De boeken stonden overeenkomstig hun formaat opgesteld. Scheidius zal van links naar rechts gecatalogiseerd hebben, zodat we deze kast in hoofdzaak kunnen reconstrueren. In totaal stonden er 94 werken op de planken. Maar liefst 58 daarvan waren afkomstig van de veiling van de boeken van Petrus Burmannus Secundus. Vier werken zijn waarschijnlijk ook tijdens deze veiling verworven, maar staan niet apart genoteerd op de afrekening van Scheidius. Ze behoorden waarschijnlijk bij andere nummers uit de veiling. Van de 94 werken vormt de categorie klassieke filologie en Neolatijn met 62 titels de overgrote meerderheid. Twaalf titels betreffen de oosterse talen, zeven de theologie en religie, twee de geschiedenis en één de Franse taal- en letterkunde. Daarnaast worden nog een filosofisch werk en een reglement genoemd.

Een handschrift met werk van Cicero ging in 1820 naar de Stadsbibliotheek van Arnhem en zeven boeken zijn vernist of om andere redenen niet terug te vinden in de Athenaeumbibliotheek.

Marquardus Gudius, Inscriptiones antiquae (Utrecht, tussen 1689 en 1710)

Handschrift op papier, Latijn

Signatuur: 100 E 6-8 KL

Naast handschriften vormen inscripties op onder andere gedenkstenen en gebouwen een belangrijke bron voor onze kennis van de oudheid. Op dit moment zijn er meer dan 300.000 inscripties bekend, die in grote databanken verzameld zijn. In de vijftiende eeuw gingen enthousiaste geleerden in het hele voorhistorische Imperium Romanum op zoek naar inscripties. Marquard Gude (in het Latijn Gudius, 1635-1689) maakte tussen 1659 en 1664 reizen door de Nederlanden, Frankrijk en Italië op zoek naar handschriften van antieke auteurs. Daarbij verzamelde hij niet alleen meer dan 10.000 handschrif-

ten en gedrukte boeken, maar schreef hij ook de vele inscripties op die hij tijdens zijn reis tegenkwam. De Harderwijker bibliothecaris Everardus Scheidius betaalde zes gulden op de veiling van de boeken van Petrus Burmannus Secundus voor een handschrift waarin talloze verzamelde inscripties genoteerd stonden. Een koopje, want in zijn afrekening merkte hij op dat 'deze uiterst kostbare schat aan de aandacht van de opsteller van de veilingcatalogus, hoe geleerd deze ook was, ontsnapt was'. Scheidius veronderstelde dat het betreffende handschrift door Gudius zelf geschreven was. Dit is niet het geval. De handgeschreven inscriptieverzameling van Gudius kwam na zijn dood in handen van de classicus Johannes Georg Graevius. Daarna, in 1710, belandde ze in de Herzog August Bibliothek in Wolfenbüttel. In de tussentijd had een student van Graevius, Johannes Kohl, in Utrecht

een uitgave van de inscripties voorbereid. Hij schreef de afzonderlijke inscripties op kaartjes en voegde uit andere verzamelingen inscripties toe. De kaartjes werden opgeplakt volgens een systematische ordening van de inscripties. Eerst kwamen de inscripties die gewijd waren aan de goden, daarna de opschriften op gebouwen en kalenders. Dit is het betreffende handschrift dat Scheidius op de veiling van Burmannus kocht. Het is waarschijnlijk als drukkerskopij gebruikt voor de editie die in 1731 in Leeuwarden werd uitgegeven door Franciscus Hesselius (zie nr. 6). Met rood pothoed is de paginering van deze eerste gedrukte editie aangegeven in het handschrift. Burmannus, die bevriend was met Hesselius en het handschrift wellicht van hem heeft gekregen, heeft vele verbeteringen en aanvullingen aangebracht.

Inscriptionum volumen amplissimum cum variis lectionibus emendationibus
viri doctissimi (Est autographum Gudiani Thesauri ab Hesselio editum.)

Henrick van Suchtelen, Notae ineditae in Quinctiliani declamationes (Deventer, datering circa 1700, vóór 1708)

Handschrift op papier, Latijn
Signatuur: 100 A 8 Kl

De Romeinse redenaar Quintilianus schreef in de eerste eeuw na Christus een handboek over de retorica, de leer van de welsprekendheid. Daarnaast schreef hij regentien redevoeringen. Op zijn naam staan ook 195 kortere redevoeringen, die in werkelijkheid waarschijnlijk het werkarchief van een onbekende redenaar zijn geweest. Henrick van Suchtelen (1660-1708) schreef een commentaar op deze redevoeringen. Wellicht wilde hij zijn commen-

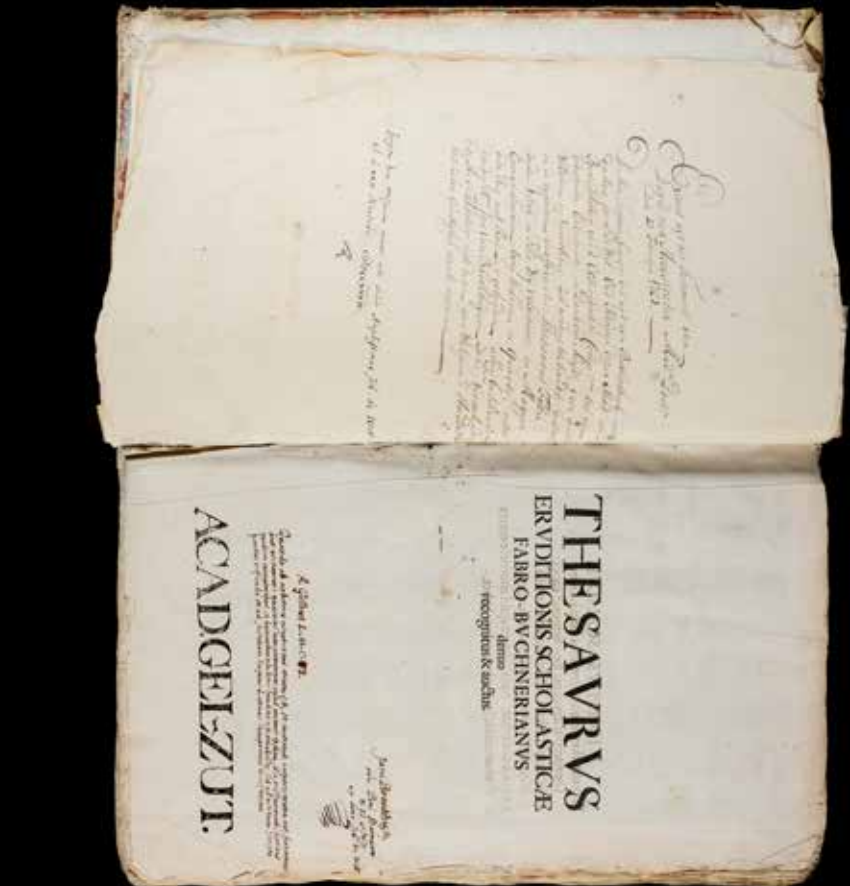
taar publiceren, want hij tekende een fraaie titelpagina, waarop een leraar twaalf jongens onderwijst.

Henrick van Suchtelen stamde uit een oude Deventer regentenfamilie en was stadssecretaris van Deventer.

Zijn commentaar in het handschrift werd aangevuld door Gisbert Cuper (1644-1716). Deze veelzijdige geleerde was rector magnificus en magistraat in Deventer. Hij was getrouwd met de dochter van de burgemeester, Alida van Suchtelen, een tante van Henrick. In het handschrift is een briefwisseling tussen Gisbert Cuper en Henrick van Suchtelen opgenomen. De briefwisseling begint op 1 januari 1705 als Van Suchtelen bij zijn oom klaagt over zijn last van ambelen. Hij betreft al snel 1 Samuel 4-6 in zijn betoog. In deze Bijbelpassage wordt beschreven hoe de Filistijnen de Ark van het Verbond van de Israëlieten hebben veroverd. Als straf worden de Filistijnen getroffen door

een builenplaag, waarna ze de ark, samen met een schadevergoeding in de vorm van gouden builen en gouden muizen, terugzenden naar de Israëlieten. In de briefwisseling ontstaat een geleerde godsdienshistorische discussie over builen en muizen. Het handschrift van Van Suchtelen was later in het bezit van Joan de Witt (1678-1734). Hij was onder andere schepen in Amsterdam en bewindvoerder van de Oost-Indische Compagnie. Via een ons onbekende omweg langs Harderwijk kwam het boek in 1820 weer terug in Deventer.

H. a Suchtelen, notae ineditae in Quinctiliani declamationes, quibus passim nonnulla inseruit Gisb. Cuperi manus.

**Basilius Faber,
Thesaurus Linguae
Latinae (Leipzig:
Johann Friedrich
Gleditsch, 1692)**

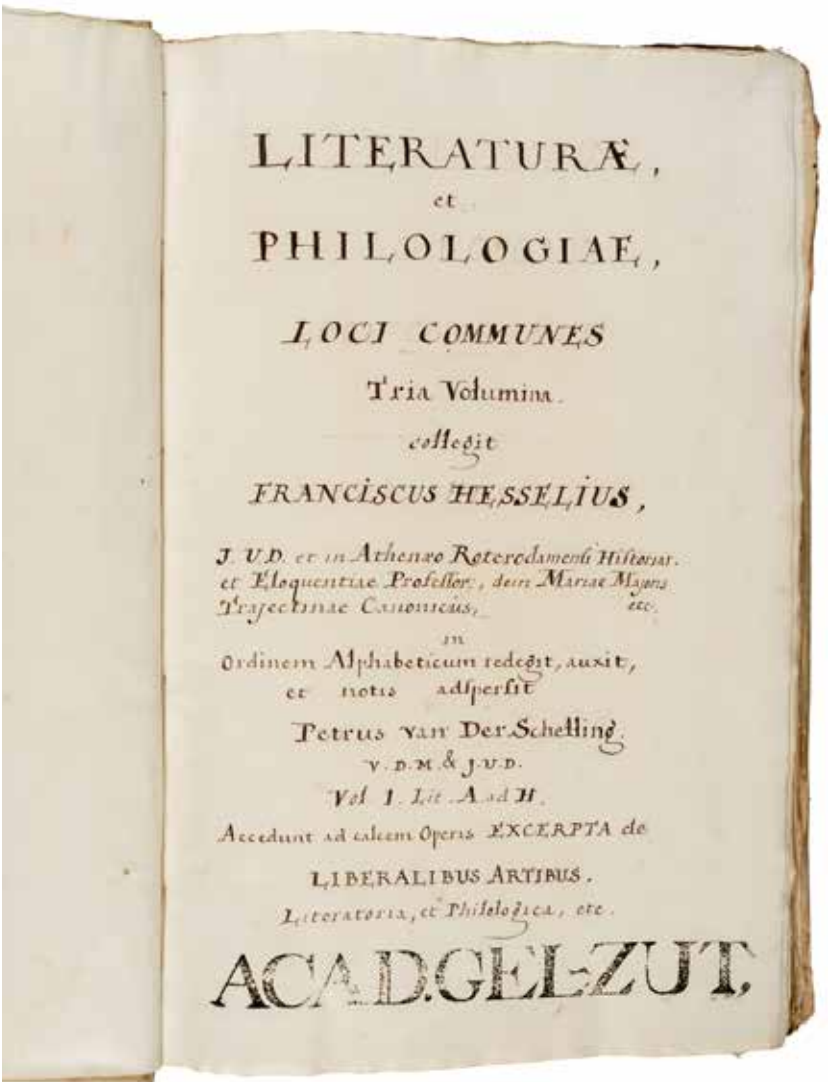
Gedrukt boek met aantekeningen,

Latijn

Signatuur: 100 E-1-3 KL

Van dit uitvoerige Latijnse woordenboek kennen we vier eerdere eigenaars. De eerste, Joan van Broekhuizen (1649-1707), had een opmerkelijke carrière. Behalve soldaat en officier was hij ook een groot kenner van de Klassieke Latijnse poëzie en verzorgde hij uitgaven van het werk van Propertius en Tibullus. Zijn voorliefde voor het Latijn blijft ook uit de rol die hij gespeeld heeft tijdens de rouwdienst van Michiel de Ruyter. Ter nagedachtenis van de gesneuvelde admiraal zou hoogleraar Petrus Francius in de Nieuwe Kerk in Amsterdam een lijkrede in Vergilïaanse stijl houden, uiteraard in het Latijn. Het verhaal gaat dat de publieke belangstelling zo groot was, dat Joan van Broekhuizen, commandant van de ordedienst, ertoe overging om iedere belangstellende een vraag in het Latijn te stellen. Alleen wie in die taal kon antwoorden, werd tot de kerk toegelaten.

Broekhuizen was waarschijnlijk de eerste eigenaar van dit grote Latijnse woordenboek van Basilius Faber, een belangrijk hulpmiddel bij de studie van het Latijn. Hij schonk het boek aan zijn vriend David van Hoogstraten (1658-1724), medicus, dichter en classicus. Op een schutblad voorin staat een extract uit het testament van Van Hoogstraten uit 1723, waarin hij het boek op zijn beurt schenkt aan Joan de Witt (nr. 4). Volgens een andere aantekening gaf De Witt het boek op 22 november 1734, drie dagen voor zijn overlijden, aan Petrus Burmannus Secundus. Op de veiling van diens boeken had bibliothecaris Scheidius maar liefst 43 guiden over voor het boek. De vele aanvullingen van Burmannus zullen zijn belangstelling hebben gewekt.

Franciscus Hesselius, Literaturae et philologiae loci communes (Rotterdam, tussen 1702 en 1708, met latere aanvullingen)

Handschrift op papier, Latijn
Signatuur: 100 A 5-7 KL

Op de Latijnse school bestond de gewoonte dat leerlingen in een schrift opmerkelijke citaten uit werken van klassieke schrijvers, die zij dagelijks lazen, noteerden. Dit had een tweeledig doel: enerzijds konden de leerlingen zo de pareltjes uit het werk van grote schrijvers beter memoriseren en anderzijds leerden ze Latijnse woorden en uitdrukkingen om schriftelijk en mondeling te gebruiken. In de zestiende, zeventiende en achttiende eeuw was kennis van het Latijn immers onontbeerlijk om carrière te maken. Soms publiceerden docenten ook zelf vergelijkbare verzamelingen. Waarschijnlijk heeft Franciscus Hesselius (1680-1746) een dergelijke verzameling aangelegd voor zijn leerlingen, aan wie hij in Rotterdam als hoogleraar Welsprekendheid en Geschiedenis les gaf. Hesselius was later, vanaf 1708, kanunnik bij het kapittel van St. Marie te Utrecht. De

door hem samengestelde verzameling werd in het handschrift bewerkt en aangevuld door Pieter van der Schelling (1691-1751), Rotterdams predikant, dichter en historicus. Hij bezat een grote bibliotheek waaruit hij citaten kon putten. Voorbeelden zijn Latijnse citaten over haar en haardracht. Daar staan ook citaten uit het Grieks en Nederlands bij, zoals 'Een schoone zeemeermin, met ongevlochten haaren' en 'blootshoofs, met hangend haer'.

Literaturae & Philologiae loci communes a Frider. Hesselio Mss. Accedunt excerpta de liberalibus artibus literatoria & Philologica.

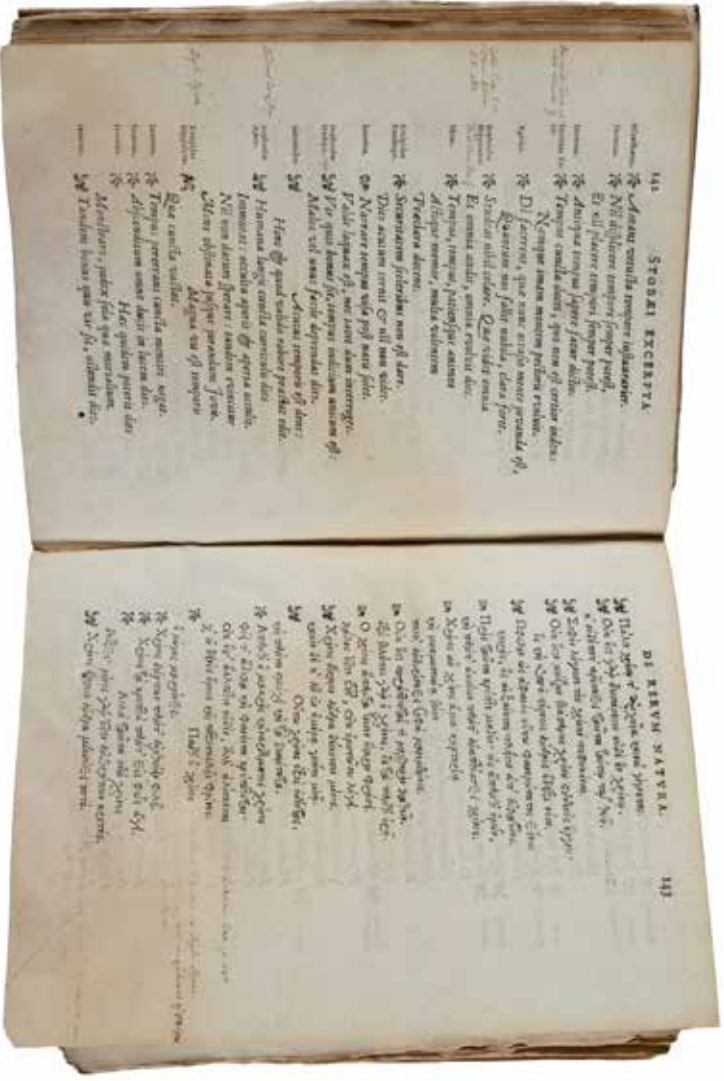

Aristophanes Comœdiæ (Bazel: Andreas Cratander en Joannes Bebelius, 1532)

Gedrukt boek met aantekeningen,
Grieks en Latijn
Signatuur: 5 B 40 KL

Toen Petrus Burmannus Secundus dit boek verwierf, had het al twee eerdere beroemde eigenaars gehad. De eerste was Nicolaus Mulenius (1564-1630). Deze veelzijdige geleerde begon als arts in Harlingen en Groningen, was vervolgens rector in Leeuwarden en doceerde vanaf 1614 geneeskunde en wiskunde aan de pas opgerichte universiteit in Groningen. Hij was ook de eerste bibliothecaris van de Groninger universiteitsbibliotheek. Hij publiceerde over het astrolabium (hoekmeet-instrument om posities van hemellichamen te bepalen) en de komeet die in 1618 verscheen, en schreef enige almanakken en astronomische tabellen. Zijn belangrijkste werk is de derde editie van *De revolutionibus* van Copernicus, waaraan hij commentaar toevoegde. Hoewel Mulenius zelf niets moest hebben van Copernicus' heliocentrisch wereldbeeld – de opvatting dat niet de aarde maar de zon in het centrum staat – vond hij het werk

blijkbaar een belangrijke toevoeging aan de astronomie. In 1646 werd Mulenius' rijke bibliotheek geveld. Hieruit blijkt dat hij een groot aantal boeken op het gebied van filosofie, geschiedenis en literatuur bezat. De universiteitsbibliotheek van Groningen bezit twee boeken uit zijn collectie. Het exemplaar in de Athenaeumbibliotheek van de komedies van Aristophanes werd door Mulenius geschonken aan zijn zwager Theodorus Velius, 'zijn dierbare vriend' van wie hij, blijkens de opdracht, 'hoge verwachtingen koesterde'. Velius (1572-1630) was al met 22 jaar stadsgeneesheer van Hoorn. Daarnaast beschreef hij de geschiedenis van Hoorn, die in 1605 gepubliceerd werd. In 2007 verscheen een moderne editie van de staatsgeschiedenis van deze stad.

Dicta poetarum quæ apud Io. Stobæum exstant (Parisi: Niccolaus Buon, 1623)

Gedrukt boek met aantekeningen,

Grieks en Latijn

Signatuur: 5 F 19

In de vijfde eeuw maakte de Griekse geleerde Joannes Stobæus een omvangrijke bloemlezing uit de Griekse literatuur. Hij nam fragmenten van honderden dichters en schrijvers op. Voor ons is Stobæus een belangrijke bron voor verloren gegane werken van Griekse auteurs. Hugo de Groot gaf in 1623 de tekst van Stobæus uit met een vertaling in het Latijn. Aan dit exemplaar heeft de Deventenaar Simon de Vries aantekeningen toegevoegd, waaronder tekstverbeteringen en aantekeningen van de hand van Hugo de Groot zelf, die hij aantrof in een exemplaar dat in de Leidse universiteitsbibliotheek bewaard wordt. Aantekeningen in het Deventer exemplaar waar een 'G.' achter staat, zijn afkomstig van Hugo de Groot. Simon de Vries (1723-1793) maakte fortuin als bierbrouwer in Deventer. Na de brouwerij verkocht te hebben, wijdde hij zich aan de studie. Hij studeerde in Deventer, Utrecht en

Leiden en promoveerde in Oxford. Als doopsgezinde kon De Vries geen hoogleraar worden en geen openbare functies bekleden. Bij wijze van compensatie leefde hij het leven van een kamergeleerde, verspreide hij de ideeën van de Verlichting en hielp hij veelbelovende jonge mannen, zoals Rutger Jan Schimmelpenninck en Gerhard Dumbaer, bij de voortgang van hun studie. De Vries publiceerde veel vertalingen van Franse, Duitse en Engelse literatuur, waaronder De predikant van Wakefield. Na zijn overlijden is zijn exemplaar van de *Dicta poetarum Stobæi* in Harderwijk beland en als een latere toevoeging ingeschreven in de catalogus van Scheidius. Een paar jaar later keerde het boek weer terug naar Deventer.

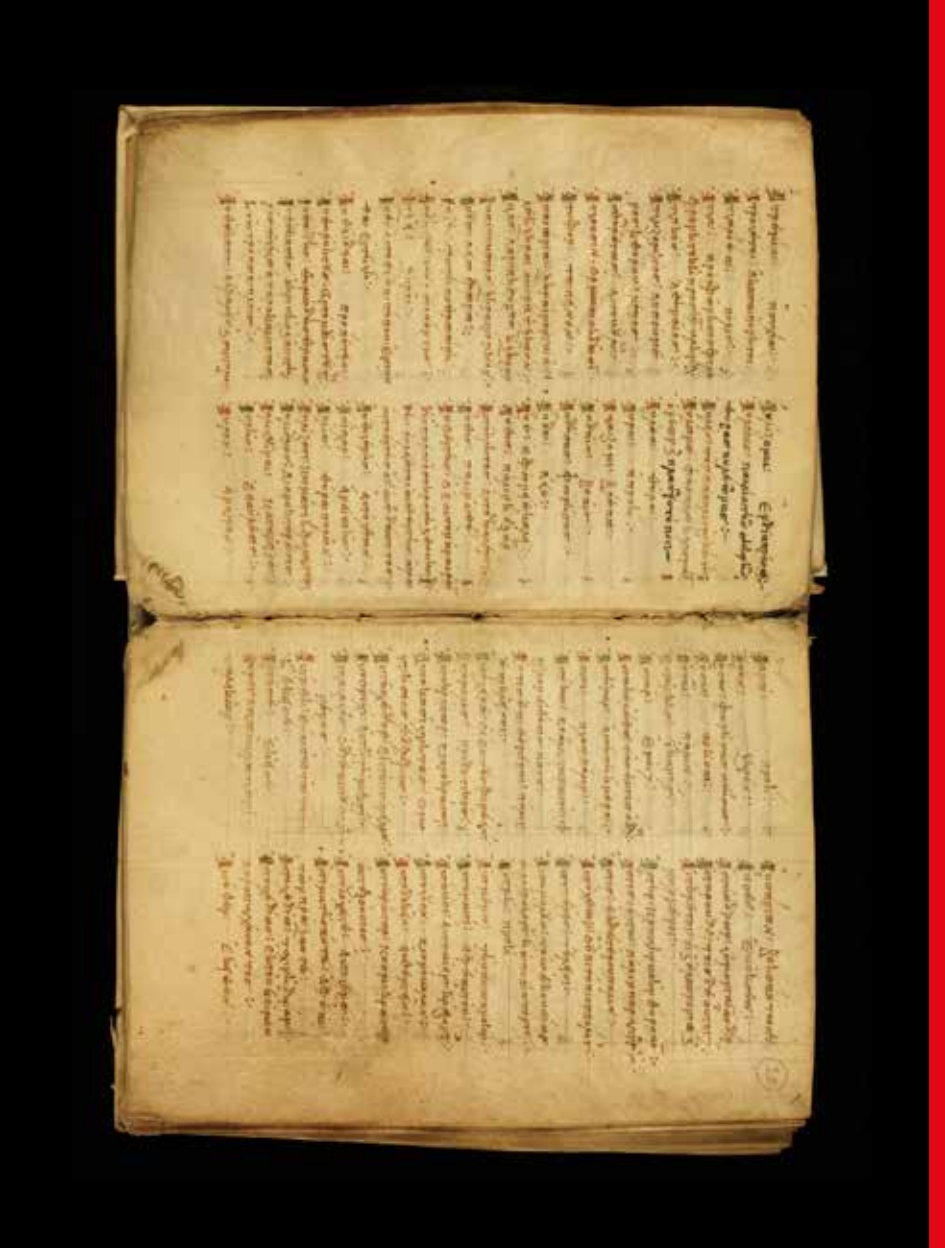

Aantekeningen gemaakt bij het college van Johann Friedrich Gronovius over Herodianus (Leiden, 1664-1666)

Handschrift op papier, Latijn
Signatuur: 100 G 10 KL

De Griekstalige geschiedschrijver Herodianus beschreef in de derde eeuw na Christus de jaren 180-238 van de Romeinse keizertijd. Zijn werk behandelt de crisis waarin het Romeinse Rijk zich toen bevond. De titel van de meest recente Nederlandse

vertaling spreekt boekdelen: *Donkere wolken boven Rome*. Johann Friedrich Gronovius (1611-1671) was in de jaren 1641-1658 hoogleraar in de welsprekendheid in Deventer en was daarna tot zijn dood hoogleraar en bibliothecaris in Leiden. In de jaren 1664-1666 gaf hij college over Herodianus, van wie hij bovendien het oudste handschrift bezat. Een onbekende student heeft een dictaat gemaakt van dit college. College dictaten vormen de belangrijkste bron om het academisch onderwijs in vroegere eeuwen te reconstrueren. Kennelijk kon het college van Gronovius de student die het dictaat vervaardigde niet altijd interesseren. Op het moment

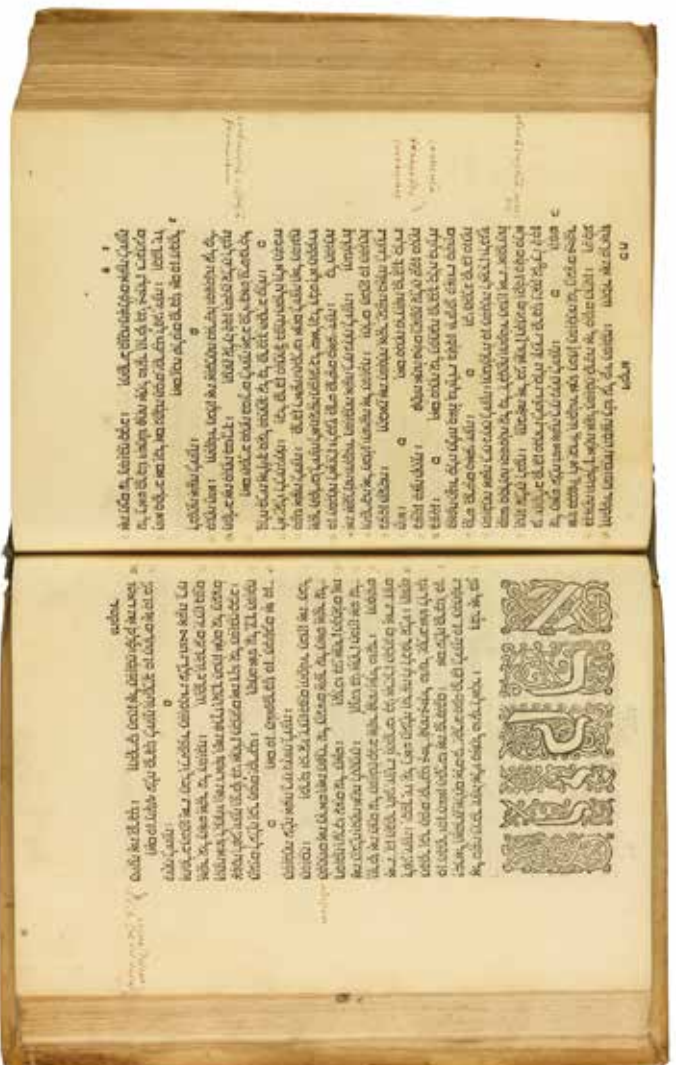
Cyrellus; Glossarium (elfde of twaalfde eeuw)

Handschrift op perkament, Grieks
Signatuur: 101 E 2 KL

Nadat Joan Alberti (1698-1762) in verschillende plaatsen predikant was geweest, werd hij hoogleraar Theologie in Leiden. Zijn belangrijkste publicatie daar was een editie van het Griekse woordenboek van Hesychius van Alexandrië (vijfde of zesde eeuw). Alberti ging uit van het standpunt dat grondige kennis van de Griekse taal een absolute voorwaarde is voor de bestudering van het Griekse Nieuwe Testament. In 1735 gaf hij het *Glossarium Graecum In sacros novi foederis libros* uit. Hierin lichtte hij uitgebreid zeldzame woorden en uitdrukkingen toe die in het Nieuwe Testament voorkomen. Bij de voorbereiding van dit werk nam hij contact op met Johann Albert Fabricius (1668-1736) in Hamburg. Fabricius was filoloog, theoloog en bibliograaf en daarbij een verzamelaar van handschriften. Hij schreef grote bibliografische overzichten die nog altijd nuttig zijn.

Zijn *Bibliotheca Latina* en *Bibliotheca Graeca* bevatten belangrijk materiaal over de tekstgeschiedenis en tekstoverlevering van antieke auteurs. Fabricius stuurde Alberti in 1733 het oude handschrift van Cyrellus toe, dat nu in Davenport wordt bewaard. Na Fabricius' dood mocht Alberti het handschrift houden. Nadat Alberti in 1762 overleden was, werden zijn boeken in 1763 bij Luchtman in Leiden geveild. Daar kocht Petrus Burmannus Secundus het werk. Zestien jaar later moest Scheidius op de veiling van de boeken van Burmannus 51 gulden voor dit handschrift betalen, een formidabel bedrag in die tijd. Ter vergelijking: de eerste druk van de *Historiën* van de Griekse geschiedschrijver Herodotus uit 1502, gedrukt door de beroemde Venetiaanse drukker Aldus Manutius, kocht Scheidius op dezelfde veiling voor zes gulden.

Cyrelli Glossarium ineditum, Ms. in membrana, Saeculi X. ut videtur.
Praecedit fragmentum alterius Lexici Graeci

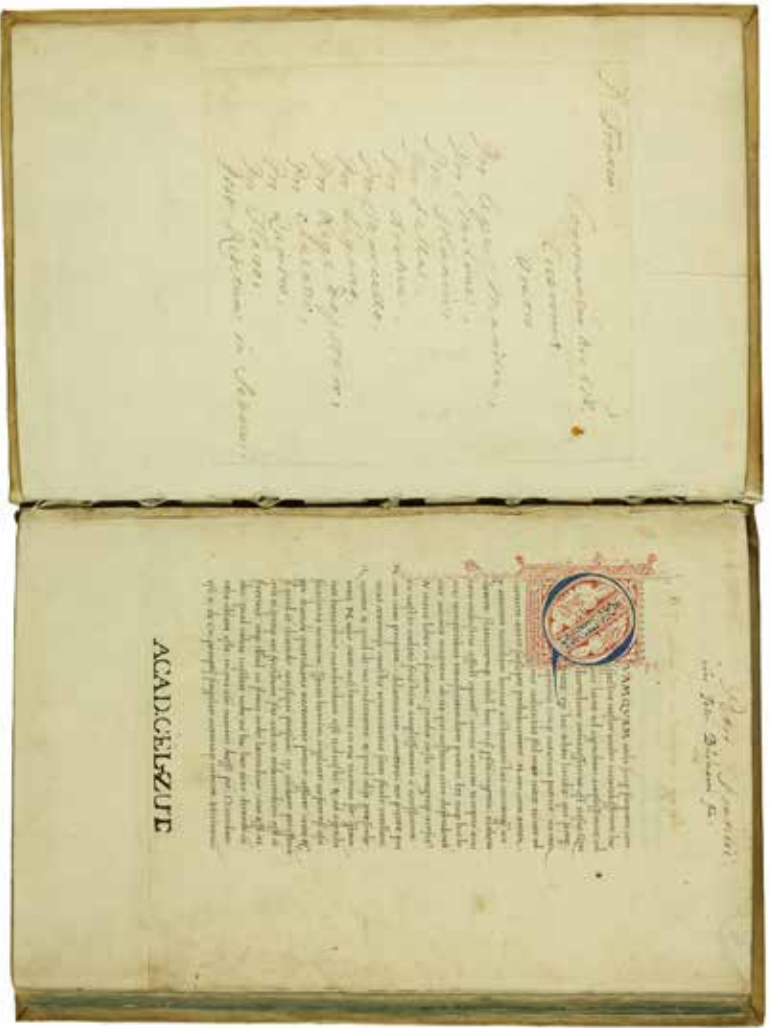

Hebreeuwse bijbel (Venetië: Daniel Bomberg, 1517)

Gedrukt boek met aantekeningen,
Hebreeuws
Signatuur: 43 F 1 KL

Het eerste grote gedrukte boek in Europa was de bijbel die Gutenberg omstreeks 1452 in Mainz drukte. Dit betrof de Latijnse Bijbelvertaling, de algemeen verspreide versie van de katholieke kerk (de Vulgaat). Pas in 1477 werd een deel van het Oude Testament, namelijk de Psalmen, in het Hebreeuws gedrukt. In 1488 verscheen in Soncino het volledige Oude Testament in het Hebreeuws. In Venetië was vanaf 1516 Daniel Bomberg, die stamde uit een Antwerps koopmansgeslacht, als drukker actief met Hebreeuwse letters. Hij drukte in 1517 een complete Rabijnenbijbel. De bibliotheek in Harderwijk bezat een exemplaar van deze bijbel. Eerder was dat exemplaar in het bezit geweest van Wolbrand Stoter. Hij was de zoon van Johan Stoter, die in de jaren 1595-1620 predikant in Wageningen was. In 1617 werd Wolbrand als hulppredikant aangesteld om zijn zieke vader te helpen. Wolbrand had

in Harderwijk en Franeker theologie gestudeerd. Waarschijnlijk heeft hij deze kostbare bijbel als gebaar van dankbaarheid voor het genoten onderwijs aan de bibliotheek van de Gelderse Academie geschonken.

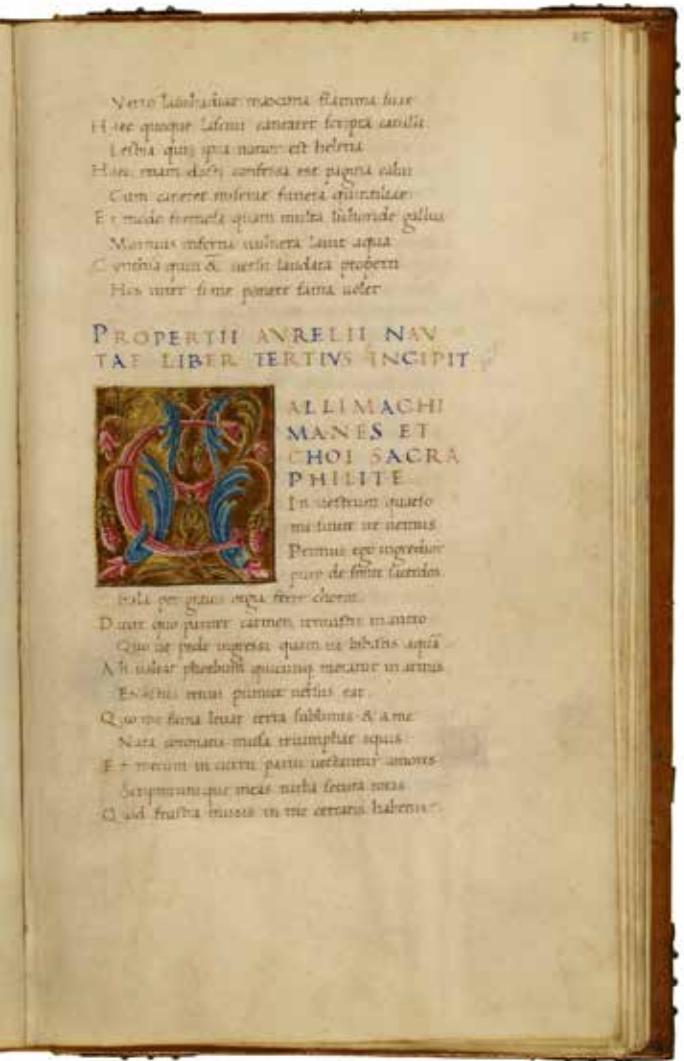
Cicero, Orationes (Italië, ca. 1450, voor 1454)

Handschrift op papier, Latijn

Signatuur: 101 G 11 KL

Petrus Franciscus (1645-1704) was in Amsterdam hoogleraar Welsprekendheid, Rechten en Grieks. Hij werd als de grootste redenaar van zijn tijd beschouwd, zoals onder andere blijkt uit het feit dat hij de lijkrede ter nagedachtenis van admiraal Michiel de Ruyter mocht houden (zie nr. 5). Franciscus pleitte voortdurend voor een correct gebruik van de Nederlandse taal. Als redenaar bezat hij een handschrift met twaalf redevoeringen van Cicero, de grootste Romeinse redenaar. Het handschrift was eerder in handen van Daniele Barbaro (1514-1570), een van de coryfeeën van de Italiaanse Renaissance. Barbaro was bevriend met de invloedrijke architect Palladio en publiceerde een commentaar op diens werk. Palladio ontwierp voor de familie Barbaro de prachtige Villa Barbaro nabij Venetië, die nu tot het UNESCO werelderfgoed behoort. Uit het bezittersmerk (Dit boek is van

de heer Francesco Barbaro en van de heer Daniele, gekocht met geld van vader') blijkt dat het handschrift in bezit was van Daniele en diens vader Francesco.

Propertius, Elegiae (Padua, 1453-1455)

Handschrift op perkament, Latijn
Signatuur: 11 D 4 Kl

Begin vijftiende eeuw, tijdens de Renaissance, maakte in Italië het robuuste Gotische schrift plaats voor de sierlijke humanistische minuskel. Schrijfmeesters zochten een nieuw schrift dat paste bij de hernieuwde belangstelling voor Klassieke teksten en baseerden zich op het schrift dat tijdens de regering van Karel de Grote was ingevoerd (de karolingische minuskel). De humanistische kopiisten schreven schitterende kostbare handschriften, die door rijke verzamelaars in hun bibliotheken werden opgenomen. Ook na de uitvinding van de boekdrukkunst bleef het al of niet verluchte handschrift een kostbaar bezit. De humanistische cursief

bereikte tevens het gedrukte boek en werd in Venetië het voorbeeld voor de prachtige lettertypes van de drukkers Nicolas Jenson en Aldus Manutius. Het Deventer handschrift van de Romeinse dichter Propertius is geschreven door Bartolomeo Sanvito (1435-1511). Van deze kopiist kennen we ongeveer 125 handschriften, die over de hele wereld verspreid zijn. Hij werkte in Padua, Rome en Florence. De Engelse paleografe Albina Catherine de la Mare heeft het werk van Sanvito diepgaand bestudeerd. Op grond van paleografische kenmerken (schriftvormen, afkortingen, initialen etc.) plaatst zij het Deventer Propertiushandschrift in de vroegste periode van het werk van Sanvito. In deze periode kopieerde hij ook handschriften van Tibullius, Vergilius en Sallustius. Propertius was een dichter van liefdespoëzie in de tijd van keizer Augustus. Zijn eigenzinnige poëzie

is doorspekt met mythologische verwijzingen. Petrus Burmannus Secundus zal dit handschrift op de een of andere wijze verworven hebben voor zijn eigen editie van Propertius. Deze werd in 1780 postuum door de geleerde Laurens van Santen bij Bartholomeus Wild in Utrecht uitgegeven. Wat voor Burmannus een werkinstrument was, is voor ons in de eerste plaats een getuigenis van ongetuend schriftmeesterschap.

Varinus Phavorinus, Lexikon (Bazel: Robert Winter, 1538)

Gedrukt boek met aantekeningen,

Grieks en Latijn

Signatuur: 33 E 24 KL

Scheidius schafte met het legaat van burgemeester Tulleken veel woordenboeken aan, waaraan de studenten van de Gelderse Academie waarschijnlijk grote behoefte hadden. Een van zijn aankopen was het grote Griekse woordenboek van

Varinus Phavorinus, dat voor het eerst verscheen in 1523 in Rome. Scheidius kocht op de veiling van de bibliotheek van Petrus Burmannus Secundus een latere uitgave uit het jaar 1538. Het boek is in het bezit geweest van Joannes Wilhelmi Velsius (1530-1600), medicus, burgemeester en rector in Leeuwarden. Daarna was het boek van Jacobus de Rovere, die begin zeventiende eeuw in Dordrecht Latijnse brulotspoëzie schreef, en vervolgens van Hendrik Snakenburg (1674-1750), rector van de Latijnse school in Leiden, die als aanvulling op zijn salaris veel gelegenheidsprezies schreef. Via Burmannus en de bibliotheek van de Gelderse Acade-

mie vond het boek zijn uiteindelijke plaats in de Athenaembibliotheek te Deventer.

33 E 28 KL

ACADEMIAE GELAZIUT.

ΠΑΥΣΑΝΧΟΥ ΠΑΡΛΑΝΑΑ ΕΝ
ΒΙΟΙΣ ΕΛΛΗΝΩΝΤΕ ΚΑΙ
ΡΩΜΑΙΩΝ. ατ.

PLUTARCHI QUAE VOCANTUR PA-
RALLELA. HOC EST VITAE IL-
LUSTRIUM VIRORVM GRAE-
CI NOMINE AC LATI-
NI, PROVT QUAE QVAE
ALTERI CONVE-
NIRE VIDERAN-
TUR, DICE-
RENTUR.

16
Joh. Gruberich
1702.

Deventer
Bibliotheek

Ioannes Arceus Theodorus 1572
vires viderantur et videtur
quod in museo Librario.
Petri Burmanni
1711. 15. 20. p. 101. 102. 103.

Plutarchus, De vitis illustrium virorum (Venetië: Aldus Manutius, 1519)

Gedrukt boek met aantekeningen,
Grieks en Latijn
Signatuur: 33 E 28 KL

Biografieën vormen in onze tijd een geliefd genre. Dat was ook in de oudheid zo. De belangrijkste bewaard gebleven auteur op dit gebied is de Griek Plutarchus (Circa 46-na 120). Hij beschreef 23 paren beroemde personen, waarbij hij telkens een Griek tegenover een Romein plaatste, bijvoorbeeld Alexander de Grote tegenover Caesar. Deze biografieën werden voor het eerst in het Grieks in 1517 in Florence gedrukt. Aldus Manutius drukte de tekst twee jaar later in Venetië. De Athenaeumbibliotheek bewaart van deze laatste editie een exemplaar dat in het bezit is geweest van Johannes Arcerius (1538-1604) en aantekeningen van zijn hand bevat. In de tijd van de godsdiens-twisten leidde hij als predikant een onrustig en zwervend bestaan. Hij maakte het beleg van Haarlem door de Spanjaarden mee en publiceerde daarover een dagboek, dat een belangrijke bron is voor deze

episode uit de Tachtigjarige Oorlog. Later werd hij hoogleraar Grieks in Franeker. Zijn rijke bibliotheek bevatte onder andere boeken uit het bezit van Erasmus. Het exemplaar van Plutarchus' *De vitis* kwam later in handen van Johannes Gutberleth, een familielid van Hendrik Gutberleth (1572-1635), hoogleraar en rector in Deventer. Via Petrus Burmannus Secundus en Harderwijk kwam het boek in de Usselstad terecht.

Lucianus, Opera (Venetië: Aldus Manutius, 1503)

Gedrukt boek met aantekeningen,
Grieks en Latijn
Signatuur: 33 E 17 KL

In de Renaissance was het werk van de tweede-eeuwse Griekse schrijver Lucianus populair. Vol humor schreef hij verzonnen reisverhalen en satirische kritiek op populaire religieuze nieuwlichterij uit zijn tijd. Hij stelde getrig de opgeblazen schijnkennis van onbenullen en charlatans aan de kaak. Ook ongebreidelde hebzucht krijgt er bij Lucianus flink van langs. Jacob van Breda en Richard Parfraet drukten in Deventer de Latijnse vertaling van *Charon*, waarin de norse veerman in de onderwereld allerlei pas gearriveerde zielen scherp ondervraagt.

Petrus Burmannus Secundus bezat

een exemplaar van de editie die in 1503 in Venetië door Aldus Manutius werd gedrukt. Het is een schitterend exemplaar met brede marges, dat door de eerste bezitters ongetwijfeld gekoesterd is. Het eigendomsmerk 'Antonii Seripandi ex Iani Parhasii testamento' (van Antonio Seripando, volgens het testament van Giano Parrasio) maakt ons duidelijk wie de eerste eigenaars zijn geweest. Aulo Giano Parrasio (1470-1522) was een humanist uit Calabrië. Hij had een prachtige bibliotheek, waaronder handschriften uit het beroemde oude klooster Bobbio, die hij naliet aan zijn neef Antonio Seripando (1486-1531). Kardinaal Girolamo Seripando erfde de bibliotheek na het overlijden van zijn broer, en liet deze op zijn beurt na aan het klooster van San Giovanni a Carbonara in Napels. De collectie van de bibliotheek is in de loop der jaren verspreid geraakt doordat sommige boeken werden gestolen

en andere door de monniken van het klooster werden verkocht. Veel boeken bevinden zich nu in de grote bibliotheken van Napels, Londen, Parijs en Wenen. In het Nappolitaanse klooster werd in 1570 en 1602 een inventaris opgesteld van de boeken van Parrasio. Daarop staan verschillende werken van Lucianus. De beschrijving is echter zo beknopt dat niet uit te maken valt of het Deventer exemplaar toen nog in Napels was. Waarschijnlijk is het boek ook in het bezit geweest van Johan de Witt (1662-1701, zoon van de grote staatsman). Uit de veilingcatalogus van diens boeken uit 1701 kunnen we opmaken dat hij gedurende zijn grand tour in Napels van de monniken een aantal handschriften kocht uit de bibliotheek van Parrasio. In deze veilingcatalogus vinden we een 'prachtig in perkament gebonden exemplaar' van Lucianus, dat wellicht het Deventer exemplaar is.

Terentius, Comoediae (Parijs: Robert Estienne, 1536), samengebonden met Plautus, Comoediae (Parijs: Robert Estienne, 1530)

Gedrukt boek met aantekeningen,

Latijn

Signatuur: 33 E 30 Kl

Deze twee samengebonden boeken waren in het bezit van Petrus Nannius (1500-1557), die rector in Gouda en daarna hoogleraar aan het Collegium Trilingue in Leuven was. Dit drietalig college richtte zich op de bestudering van het Grieks, Latijn en Hebreuws en speelde een belangrijke rol in de ontwikkeling van het humanisme in de Nederlanden. Beide boeken bevatten aantekeningen

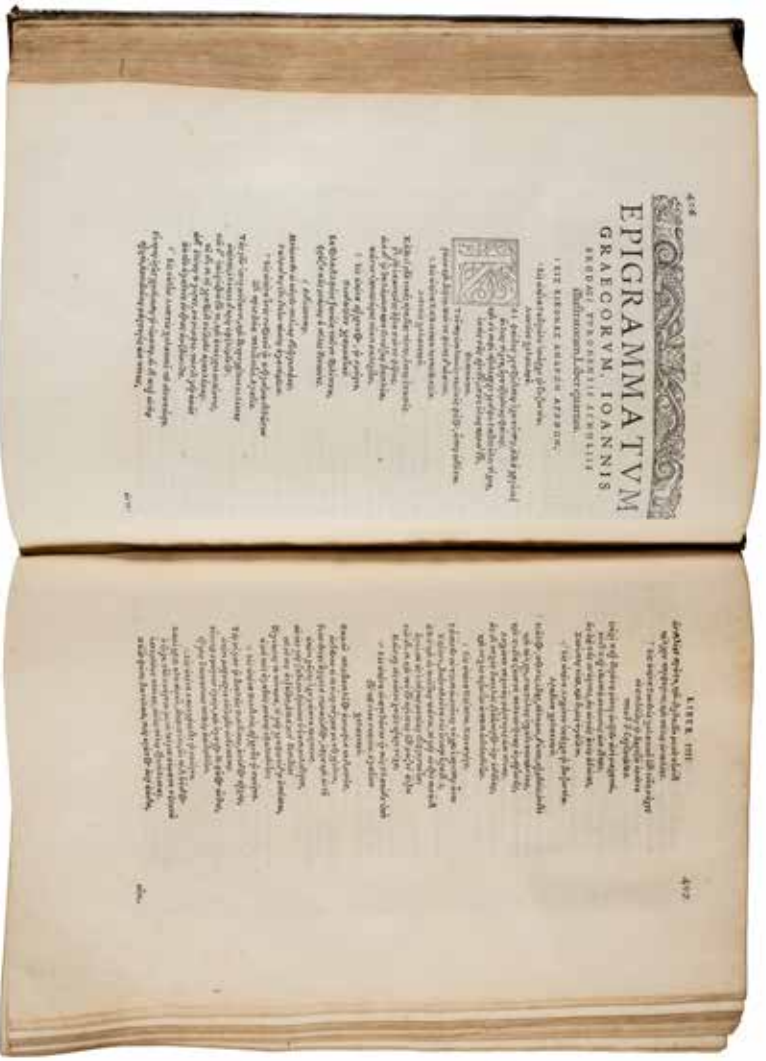
van Nannius. Waarschijnlijk kwamen ze daarna in het bezit van Pieter Vekemans, die in Leuven studeerde. Hij was in de jaren 1559-1578 rector in Alkmaar en vervolgens van 1578 tot 1603 rector in Amsterdam. Toen in de jaren 1566-1573 de troepen van de grote geus Hendrik van Brederode plunderend door Noord-Holland trokken, vreesde de abt van de abdij Egmond voor de veiligheid van de schatten die daar in de bibliotheek bewaard werden. Hij gaf daarom een aantal handschriften aan vrienden, onder wie Pieter Vekemans.

Samuel Pieter Vekemans, de zoon van Pieter Vekemans, erfde de boeken van zijn vader. Hij heeft de twee werken van Terentius en Plautus in één band laten binden. Daarbij heeft de binder gebruikgemaakt van twee folia uit handschriften die beschadigd waren of niet interessant waren voor de nieuwe eigenaar. Het achterste schutblad, waarop

'sum Samuelis Vekemans' ('ik ben van Samuel Vekemans') geschreven staat, komt uit een middeleeuws handschrift dat de *Summa aurea* van Hendrik van Segusio bevatte. Dit is een werk over het canoniek recht, dat zeer op zijn plaats was in een grote abdijbibliotheek. Het is dus goed mogelijk dat de Atheneumbibliotheek een fragment bewaart uit de Abdij van Egmond, een van de belangrijkste Nederlandse kloosters uit de middeleeuwen. Later kwam het samengebonden boek in handen van

Simon van Hoorn, burgemeester van Amsterdam en bewindhebber van de VOC. Op een schutblad heeft iemand, misschien Van Hoorn, de aantekening gemaakt dat ene Cabellauw een Lucanus en Dioscorides van hem geleend heeft. Dat laat ons een glimp zien van wat ongetwijfeld een druk uitleenverkeer onder intellectuelen in Amsterdam is geweest.

Terentius et Plautus apud R. Stephanum 1536 cum annotationibus mss.
Petri Vannii [sic].

Joannes Brodaeus, Epigrammatum Graecorum libri VII (Bazel: Hier. Froben en Nic. Episcopus, 1549), samengebonden met Guillaume Budé, Commentarii linguae graecae (Bazel: Johan Bebel, 1530).

Gedrukt boek met aantekeningen, Grieks en Latijn
Signatuur: 33 E 27 KL

Guillaume Budé (1476-1540), die onder meer voor de Franse koning werkte, behoort tot de grootste classici aller tijden. Het Deventer Brievenboek van Erasmus (101 G 6 KL) bevat onder meer een brief van Erasmus aan deze geleerde. Budés werklust was uitzonderlijk. Zelfs op zijn trouwdag studeerde hij nog drie uur. Toen zijn huis eens in brand stond en het dienstmeisje luid schreeuwend zijn studeerkamer binnenvende, was de enige reactie van Budé: 'Ga mijn vrouw maar waarschuwen, ik bemoei me niet met huishoudelijke zaken'. *De Commentarii linguae Graecae* vormt zijn belangrijkste werk. In dit systematisch overzicht van de Griekse woordenschat geeft Budé blijk van zijn diepgaande kennis van de Griekse taal- en letterkunde. Het Deventer exemplaar is samengebonden met een uitgave van de *Anthologia Planudea*, een grote verzameling Griekse epigrammen, samengesteld door de dertiende-eeuwse Byzantijnse monnik Maximus Planudes, met commentaar van de zestiende-eeuwse geleerde Jean Brodaeus. Het boek met beide werken was in het bezit van Willem Best. Hij was hoogleraar in het canoneke en wereldlijke recht en rector magnificus in Harderwijk. Later kwam het boek in handen van Petrus Burmannus Secundus. Nadat Scheidius het boek op diens veiling had gekocht, keerde het weer terug naar Harderwijk.

Epigrammata Brodaeï cum notis Mss. & Budaei Commentarii Ling. Graec. Basil. 1549

Koran (voor 1784)

Handschrift op perkament; Arabisch

Signatuur: 10 N 1 KL (De Goeje 2753;

Van Sleen III, 13 (1))

In de collectie van de Athenaeumbibliotheek bevinden zich diverse korans, waaronder vier met de hand geschreven exemplaren die afkomstig zijn uit de academiebibliotheek van Harderwijk. Twee daarvan komen uit de buit van Van Braam. Dit volgens Scheidius 'zeer fraaie' exemplaar is geschreven op perkament en gebonden in een leren band met goudstempeling en overslag. De binnenzijde verraaft een Indische herkomst: de platten zijn niet zoals Europese boeken gemaakt van hout of karton, maar van gevlochten pandanusbladeren. Het boek bevat diverse losse fragmenten beschreven papier, vermoedelijk afkomstig uit de band, waar ze als verstevigingsmateriaal hebben gedient maar los zijn geraakt. De Korantekst is omgeven door ingekleurde decoratieve randen.

Een lust voor het oog; ook van wie geen Arabisch kan lezen!
Twee exemplaren van de Koran

waren op een andere manier dan via buitmaking in de Harderwijkse academiebibliotheek terechtgekomen. Een ervan bevat alleen het laatste deel van de Koran en is volgens De Goeje op Indisch papier geschreven (signatuur 10 O 13 KL). Dit boek is blijkens een aantekening in 1779 door Everard Scheidius aan de academiebibliotheek geschonken.

Een zeer fraay afschrift van den Koran of Wet-boek der Mohammedanen
in groot Quarto roodlere turksche band

Glossen bij het grammatica- commentaar *Qatr al-nāda wa ball-sada* (vóór 1784)

Handschrift op papier, Arabisch
Signatuur: 10 M 4 KL (De Goeje
2743; Van Sleen III, 13 (6))

Dit handschrift is een van de tiental-
len eeuwenoude Arabische geschrif-
ten uit de collectie van Van Braam.
Het bevat glossen (aantekeningen)
van de zeventiende-eeuwse geleer-
de Yasin Ibn Zayn al-Din al-'Alimi
al-Himsi bij het commentaar van de
zestiende-eeuwse geleerde al-Fakihī
op het grammatica-werk *Qatr al-ra-
da wa-ball al-sada* van de veertien-
de-eeuwse Egyptische geleerde Ibn
Hisham. Deze keten van commenta-
ren is kenmerkend voor de rijke tradi-
tie van de Arabische geleerdheid. We
weten iets meer over de herkomst
van dit boek, want het draagt notities
van twee eerdere bezitters: 'Dit hoort
toe aan de arme man van God 'Abd
al-Samad al-Jawī [van Java] en het
bestaat uit een waardevol aantal van
46 katernen' en 'Het boek is gekocht
door en verhuisd naar Hajj Muham-
mad Ibn Hajj Ahmad Jawi, God
vergeve hem'. De Leidse oriëntalist
en arabist Michaal Jan de Goeje, die

de oosterse handschriften uit de
Athenaumbibliotheek in 1873 catalo-
giseerde, schreef dat hij deze laatste
notitie ook in een ander boek uit de
collectie had gezien maar vergeten
was te noteren welk boek dat betrof.

Met dank aan dr. Barbara Roggema
(Ruhr-Universität Bochum) en dr.
Ghazwan Yaghi (Universiteit Leiden)
voor de vertaling van de notities.

Gebedenboekje (Noord-Afrika, vóór 1790)

Handschrift op perkament, Arabisch

Signatuur: 101 N 31 KL (De Goeje
2774)

Dit kleine Arabische gebedenboekje uit de Noord-Afrikaanse Maghreb heeft evenals de overige oosterse werken uit de collectie van Harderwijk de tand des tijds doorstaan, maar is toch lange tijd aan het oog van de bibliothecarissen onttrokken geweest. Hoewel het met zekerheid uit Harderwijk komt, is het niet opgenomen in de catalogus van Scheidius, noch in de catalogus van de Athenaeumbibliotheek uit de negentiende eeuw, noch in de handschriftencatalogus van J. van Sleë, de bibliothecaris van de Athenaeumbibliotheek van 1892 tot 1929. Michael Jan de Goeje had het in 1873 nog wel

in Deventer in handen gehad, maar heeft het beschreven onder verwijzing naar een catalogusnummer dat al toebehoorde aan een exemplaar van de Koran dat hij niet heeft beschreven (1834, xxviii; nu signatuur 10 p-1-2 KL). Toen de Leidse conservator Oosterse handschriften P. Voorhoeve het boekje in de twintigste eeuw wilde bekijken, was het aanvankelijk onvindbaar. Het aanvraagnummer hoorde immers toe aan een koran. Later kwam de verwarring aan het licht en kon het boekje, dat inmiddels

een eigen signatuur heeft gekregen, worden geïdentificeerd als het boekje dat De Goeje had beschreven.

Het gebedenboekje is, blijkens een notitie van de hand van Scheidius, aan de Gelderse Academie geschonken door G.J. Wolff. Deze Gijlsberts

Jacobus Wolff was afgestudeerd in de wijsbegeerte en de geneeskunde en vertrok volgens het lidmatenregister van de Nederduits Gerefor-

meerde Kerk van Harderwijk in 1790 naar Göttingen. Daar vertaalde hij een fysiologisch werk van medisch hoogleraar J.F. Blumenbach in het Nederlands. Ook in de achttiende eeuw was de wereld klein: deze Blumenbach had namelijk voor Scheidius enkele bladen uit de collectie van Van Braam met onbekend schrift aan experts in Londen laten zien. Dat schrift werd geïdentificeerd als Boeginees.

Liyuan kaoding Sishu zhengwen, Daxue (De Grote Studie) en Zhongyong (De Leer van het Midden) (1757)

Gedrukt boek, Chinees

Signatuur: 10 O 17 KL

In de collectie van de Athenaeumbibliotheek bevinden zich twee oude gedrukte Chinese werken, beide afkomstig uit Harderwijk. Zowel Scheidius als de auteurs van de Dventer catalogi P.C. Molhuysen en J. van Sleen catalogiseerden deze boeken per abuis als handschriften. Een van de boekjes ging vergezeld van een brief uit 1788 van G. van Hasselt aan Scheidius, waarin hij het boekje aanbiedt. Deze Gerard van Hasselt was jurist en geschiedschrijver en fervent verzamelaar van antiquiteiten en rariteiten, maar zal met het Chinese werkje niets hebben kunnen aanvangen. Onderaan de brief staat een aantekening van Scheidius waarin hij meldt dat hij het boekje in de bibliotheek van de Gelderse Academie heeft opgenomen.

Op de eerste pagina staat de titel van het werk: 'De hoofdstekst van de Vier Boeken onderzocht en vastgesteld door Liyuan'. Deze Vier Boeken bevatten de filosofie van het neo-confucianisme, de leer die leidend was voor het Chinese bestuursapparaat. Ze vormen de kern van de neo-confucianistische canon, die werd vastgesteld tijdens de Song-dynastie (960-1279). De Vier boeken omvatte De Grote Studie, De Leer van het Midden, De Analecta (Gesprekken) van Confucius en De Mencius. Dit Chinese boekje bevat de eerste twee van deze klassieken: de *Daxue*, De Grote Studie – alleen de hoofdstekst, niet de canoneike commentaren van Zhu Xi (1130-1200) – en *Zhongyong*, De Leer van het Midden. Deze klassieken waren evenals medische werken algemeen verbreide boeken in China. Hoewel de inhoud hetzelfde is, is iedere uitgave verschillend. Dit boekje heeft waarschijnlijk geen apart titelblad gehad, want de datum van snijden

van de drukblokken is hier in de bovenmarge toegevoegd:
 'Qianlong dingchou [1757] chun zhengyue chongjian' (opnieuw [drukblokken] gesneden in de eerste lente maand van het jaar dingchou van de Qianlong keizer [=1757]). Die bovenmarge is ook gebruikt voor opmerkingen over de tekst en verklaringen van bijzondere woorden. Evenals andere Chinese werken uit deze periode is dit boekje niet opgebouwd uit katernen, maar uit losse dunne rijstpapieren bladen waarop aan één zijde twee pagina's zijn gedrukt. Die bladen zijn in de middenkantlijn tussen de pagina's gevouwen. De vouwen bevinden zich aan de voorzijde (de snede) van het boek. De vouw is echter niet doorgesneden, want de middenkantlijn bevat belangrijke informatie: in het midden de titel, en onderaan het bladnummer van de dubbele pagina. In enkele traditionele drukkerijen in

China worden boeken nog steeds zo vervaardigd.
 Met dank aan dr. Koos Kuiper, sinoloog, oud-conservator van oude Chinese en Japanse boeken en handschriften (Universiteitsbibliotheek Leiden) voor de identificatie van de tekst en het verschaffen van verdere informatie.

Catalogi

- Bibliotheca Burmanniana, sive Catalogus librorum, instructissimae Bibliothecae viri celeberrimi Petri Burmanni Secundi. Quorum publica fiet auctio per S. et J. Luchtmans, die 27. Septembris et seqq. diebus 1779* (Leiden: S. en J. Luchtmans, 1779).
- Catalogus bibliothecae luculentissimae, & exquisitissimis ac rarissimis in omni disciplinarum & linguarum genere libris ... / a Joanne de Witt, Joannis, Hollandiæ consilarii ... filio : illius auctio habebitur Dordraci ... 20 Octobris 1701* (Dordrecht: Dirk Goris en Joannes van Braam, 1701).
- Goeje, M.J. de, 'Codices orientales bibliothecarum Groninganae, Daventriensis, Leovardensis [etc.]', in: R.P.A. Dozy (et al.), *Catalogus codicum orientalium Bibliothecae Academiae Lugduno-Batavae*, V (Leiden: E.J. Brill, 1873), pp. 277-315.
- Molhuysen, P.C. en W.B.J. van Eyk, *Catalogus Bibliothecae Publicae Daventriensis* (Deventer, 1832-1880).
- Owners of Incunabula* <<https://data.cerl.org/owners>>.
- Slee, J.C. van, *Catalogus der handschriften berustende op de Athenaeum-bibliotheek te Deventer* (Deventer: Deventer Boek- en Steendrukkerij, 1892).

- [Regensburg, van], *Catalogus Bibliothecae Academiae abolitae Gelro-Zutphanicae, quatenus, secundum decretum regium, in usum Athenaei Daventriensis tradita est* (Deventer: J.H. de Lange, 1821).
- Voorhoeve, P., 'Beschrijving van de Maleise en Buginese handschriften in de Stads- en Athenaeumbibliotheek te Deventer' [getypte aantekeningen en correspondentie met Ina Kok] (ca. 1952 en 1986).
- Voorhoeve, P. *Handlist of Arabic manuscripts in the Library of the University of Leiden and other collections in the Netherlands* (Den Haag: Leiden University Press, 1980).

Literatuur

- Aa, A.J. van der e.a., *Biographisch woordenboek der Nederlanden* (Haarlem: Van Brederode, 1852-1878).
- Allgemeine deutsche Biographie* (Leipzig: s.n., 1875-1912).
- Bedaux, J.C. e.a., *Stads- of Athenaeumbibliotheek Deventer 1560-1985* (Deventer: Stads- of Athenaeumbibliotheek, 1985).
- Brockelmann, Carl (vert. Joep Lameer), *History of the Arabic written tradition. Volume 2* (Leiden en Boston: Brill, 2016).
- Bugter, Stef E.W., *J.F. Gronovius en de Annales van Tacitus* (onuitgegeven proefschrift Universiteit Leiden, 1980).
- Carmassi, Patrizia (red.), *Retter der Antike. Marquard Gude (1635-1689) auf der Suche nach den Klassikern* (Wiesbaden: Harrasowitz, 2016).
- Lankhorst, O.S., 'De bibliotheek van de Gelderse Academie te Harderwijk – thans te Deventer', in: J.A.H. Bots e.a. (red.), *Het Gelders Athene. Bijdragen tot de geschiedenis van de Gelderse universiteit in Harderwijk* (1648-1811) (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2000), pp. 95-118.
- Lankhorst, Otto S., 'Het lot van de Harderwijkse universiteitsbibliotheek. Twistappel tussen Deventer en Arnhem', *Gelders Erfgoed* 2/3 (2003), pp. 8-12.
- Laven, Peter, *Daniele Barbaro, Patriarch Elect of Aquileia. With special reference to his circle of scholars and to his literary achievement* (onuitgegeven proefschrift University of London, 1957).
- Lemerle, Frédérique, Vasco Zara en Laura Moretti (red.), *Daniele Barbaro 1514-1570. Vénitien, patricien, humaniste* (Turnhout: Brepols, 2017).
- Meij, Otto van der Meij, 'Braam, Jacob Pieter van', in: *Biografisch Woordenboek van Nederland* <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/BWN_1780tot1830/lemmata/data/Braam> [04-07-2018].
- Molhuysen, P.C. e.a., *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek* (Leiden: A.W. Sijthoff's uitgevers-maatschappij, 1911-1937).
- Mulder, Liek en Willem Frijhoff (red.), *Een onderschatte universiteit. 350 jaar Gelderse Academie in Harderwijk* (Harderwijk: De Harderwijker Reeks, 1998).
- Netten, Djoeke van, *Nicolaus Mulerius (1564-1630). Een geleerde uit Groningen in de discussies van zijn tijd* (Groningen: Barkhuis, 2010).
- Peeters, Hans, *Romantiek en beeldvorming rond een bibliotheek. 450 jaar Stads- en Athenaeumbibliotheek 1560-2010* (Deventer: Stadsarchief en Athenaeumbibliotheek, 2010).
- Pfeiffer, R., *History of classical scholarship [II]. From 1300 to 1850* (Oxford: Clarendon Press, 1976).
- Polet, Amédée, *Une gloire de l'humanisme belge. Petrus Nannius 1500-1557* (Leuven: Uystpruyst, 1936).
- Sandt, H. van de, *Joan Alberti, een Nederlandse theoloog en classicus in de achttiende eeuw* (onuitgegeven proefschrift Universiteit Utrecht, 1984).
- Sandys, J.E., *A history of classical scholarship Vol. 2. From the revival of learning to the end of the eighteenth century (in Italy, France, England, and the Netherlands)* (New York: Hafner etc., 1958).
- Schotel, G.D.J., *Leven, gedrukte werken en handschriften van Cornelis van Alkemade en Pieter van der Schelling* (Breda: Sterk, 1833).
- Slee, J.C. van, *De illustre school te Deventer 1630-1878 hare geschiedenis, hoogleeraren en studenten, met bijvoeging van het album studiosorum ('s-Gravenhage, 1916).*
- Tristano, Caterina, *La biblioteca di un umanista Calabrese: Aulo Giano Parrasio* (Manziana: Vecchiarelli, 1988).
- Tukker, C.A., 'Johannes Arcerius (1538-1604) en zijn historie ende een waerachtig verhaal', *Theologia reformata* 21 (1978), pp. 26-35.
- Velius, Th., *Kroniek van Hoorn* (Hoorn: Publicatiestichting Bas Baltus, 2007).
- Verner, Mathilde, 'Johann Albert Fabricius. Eighteenth-century scholar and bibliographer', *The Papers of the Bibliographical Society of America* 60 (1966), pp. 281-326.

**Handschriften
uit Harderwijk**
Tweehonderd jaar collectie
Gelderse Academie in de
Athenaumbibliotheek
Deventer

Bram Boers en Suzan Folkerts

Handso

Sun Samu